

M I S C E L L A N E A

CALATORI STRAINI DESPRE IAȘI ÎN SECOLELE XIV—XIX

(Elemente caracteristice)

GEORGETA CRĂCIUN

Iașul, după ce devine capitală a Moldovei în cea de-a doua domnie a lui Alexandru Lăpușeanu, în 1564, intră în circuitul relațiilor diplomatice internaționale. Ca urmare, spre noua cetate de scaun se vor îndrepta de acum ambasadorii și diplomații cu însărcinări la curtea domnească a Moldovei sau trecând spre țări mai îndepărtate, călători atrași de „noutatea“ acestor locuri, negustori, profesori în familiile boierești, scriitori, oameni de știință și misionari ai catolicismului. În consecință, menționarea Iașului în diferite rapoarte oficiale sau note și descrieri de călătorie devine tot mai frecventă și aceste mărturii ale călătorilor străini alcătuiesc un prețios izvor pentru cunoașterea vieții economice, sociale și culturale din secolele anterioare.

Pînă în secolul al XVI-lea Iașul trăia viața trepidantă a unui important punct vamal¹ de pe marele drum comercial ce trecea prin Moldova, legînd Liovul cu Marea Neagră. Acest fapt a contribuit la dezvoltarea lui ulterioară, așa cum s-a petrecut cu multe orașe de pe marginea drumurilor comerciale. Săpăturile arheologice au dovedit de altfel că pe locurile unde se întinde astăzi orașul Iași a existat o locuire intensă încă din comuna primitivă. Alegerea acestui loc pentru stabilirea unei așezări de tîrg în secolele XIV—XV a fost determinată nu numai de formele de relief: abundența apei, terase însorite cu pante line pe care s-a dezvoltat agricultura, vecinătatea stepei și a luncii pentru pășunatul turmelor, ci și de ușurința circulației de la o regiune la alta. În momentul cînd circulația devine activă, în punctul de încrucișare a principalelor drumuri, în centrele de popasuri, ca o urmare firească a procesului de transformare a unei așezări sătești care evoluează, s-a născut tîrgul Iașilor, dezvoltat ca centru meșteșugăresc și comercial².

¹ B. P. Hasdeu, „Arhiva istorică a României“, anul I, nr. 17, București, 1864, p. 130: documentul lui Alexandru cel Bun, Suceava, 1408, octombrie 8; *Ibidem*, t. II, București 1865: așezămîntul comercial al lui Ștefan cel Mare, Suceava, 1460, iulie 3; *ibidem*, anul I, nr. 15, p. 116: documentul lui Ștefan cel Mare, Putna, 1471, august 15.

² N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și E. M. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în „Studii și cercetări științifice“, anul VII (1956), fasc. 2, București, Editura Academiei R.P.R., p. 51.

Iașul, ca centru al numeroaselor așezări rurale ce-l înconjurau¹, trebuia organizat administrativ, și cum toate orașele țării erau, pînă la o anumită vreme, sub stăpînirea domnului și erau considerate ca moșii ale domniei, pe aceste moșii au apărut curți domnești², reședințe ale împuterniciților domnești³ și puncte importante de concentrare a forțelor militare. Iașul, avînd astfel toate condițiile de dezvoltare, către mijlocul secolului al XIV-lea este trecut în lista orașelor și târgurilor din Moldova, alături de alte centre urbane pe care le întîlnim în epoca feudală⁴.

Cu toate acestea, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în primele două decenii ale secolului al XV-lea, deși apar o serie de călători străini⁵, totuși în notele ce ne-au lăsat nu găsim mărturii asupra acestui oraș, poate pentru că itinerarul lor ocolea obișnuitul drum al caravanelor comerciale. Așa putem explica faptul că Guillebert de Lannoy (1421), ambasador către mai mulți principii orientali din partea regelui Angliei Enric al V-lea, descriind întîlnirea cu Alexandru cel Bun și drumul său din Lituania prin Moldova, nu amintește de Iași⁶.

Printre cele mai vechi izvoare străine existente care menționează Iașul în secolul al XIV-lea, putem cita cronica slavonă *Polnoe sobranie letopisei*, anterioară anului 1347, unde orașul apare sub denumirea de Asckyi Torgî (Tîrgul Iașilor)⁷.

Începînd cu secolul al XV-lea, informațiile devin tot mai numeroase și din ele putem extrage date prețioase privind dezvoltarea economică, socială și culturală a acestui oraș.

Johann Schiltberger, originar din München, după numeroase călătorii prin Egipt, Siria, Palestina, Arabia etc., se întoarce în patria sa prin Moldova (1427), notînd în jurnalul-memoriu și trecerea sa prin „Aspa sery” (Iasbazar), adică Iași⁸. Pînă la începutul secolului al XVI-lea nu mai avem însemnări asupra Iașu-

¹ Săpăturile arheologice de la Hlincea, Valea Lupului, Dancu, Uricani, Miroslava au scos la iveală resturi de locuire din paleolitic, neolitic, epoca migrațiilor și din perioada feudală.

² V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Moldova și Țara Românească (sec. XI—XVII)*, București, Edit. Științifică, 1957, p. 414 și 418.

³ *Ibidem*, p. 398—399.

⁴ *Documente privind istoria României*, veacul XV, A. Moldova, vol. II, p. 109.

⁵ Ignatic din Smolensk (1389—1405), arhimandritul Grethenios din Moscova (1400), călugărul Epifanie din Novgorod (1416), V. Khitrovo, *Itinéraires russes en Orient traduits pour la Société de l'Orient Latin*, Geneva, 1889, p. 140, 165, 191; Zosima (1420), B. P. Hasdeu, *op. cit.*, t. II, București, 1865, p. 49: „Din călătoria ieromonahului Zosima către sfințele locuri prin Moldova”.

⁶ Trimis de regele Angliei la Ierusalim, pleacă prin Franța, Prusia și Polonia, intră în Moldova pe la Hotin, vizitează pe Alexandru cel Bun și pleacă spre Constantinopol. La întoarcere prezintă regelui Angliei și ducelui Burgundiei, Filip cel Bun, studiul său intitulat: *Pèlerinages de Syrie et d'Égypte*, pe care îl găsim în operele sale publicate sub titlul *Voyages et ambassades de Mesoïre Guillebert de Lannoy en 1399, 1440*, Mans 1840 (după care a tradus B. P. Hasdeu, *op. cit.*, anul I, nr. 17, București, 1864, p. 129—130).

⁷ *Polnoe sobranie letopisei*, St.-Petersburg, 1857, vol. VII, p. 240 (*Uoskreskaia letopisa*, VII, p. 240), reeditat de Tîhomirov, *Spisoc russik gorodov dalnih iblijmih*, 1951—1952.

⁸ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I pînă la 1700, Vălenii de Munte 1915, p. 97; vezi și Al.-Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini în ținuturile românești*, București, f.a., p. 13.

lui, deși în această vreme au venit în Moldova numeroși comercianți poloni și trimiși ai orașului Liov¹. De asemenea, nici harta lui Jacob Essler și Georgi Ubelin cu titlul *Tabula moderna Sarmatiae sive Ungariae, Poloniae, Rusiae, Prusiae et Valachiae*², întocmită în 1513, una dintre primele hărți referitoare la țara noastră, nu menționează Iașul alături de cele câteva localități mai importante pe care le indică pentru Moldova, omisiune ce nu poate fi explicată decât prin necunoașterea suficientă a țării noastre. La un scurt interval numai, Antoniu Veranciu, participant la expediția lui Soliman în Moldova (1538), va scrie în jurnalul expediției: „Atunci și Iașilor se dete foc, palatul domnesc se prefăcu în cenușă și împreună cu toate bisericile“³. Din acest scurt paragraf desprindem imaginea unui oraș dezvoltat sub raport arhitectonic, ceea ce nu s-ar fi putut realiza fără o bază economică puternică și care explică deseale sale refaceri în urma invaziilor, a jafurilor și a incendiilor. Spre exemplu, Matei de Murano, medicul venețian de la curtea lui Ștefan cel Mare, în raportul adresat Republicii Venețiene la 7 decembrie 1502, spunea că moldovenii „sînt oameni viteji și oameni de fapte, nu de stat pe saltea, ci în război“, că țara este „înfloritoare și foarte plăcută și bine așezată, bogată în animale și în toate roadele“⁴, considerații de care trebuie să ținem seamă în aprecierea orașelor din acea epocă.

Gheorghe Reicherstorffer, după ce vizită Moldova din însărcinarea regelui Ferdinand de Habsburg, făcu o descriere a țării pe care o publică la Viena (1541) în limba latină: *Moldaviae, quae olim Daciae pars, Chorographia*. În lucrare înseamnă printre cele „cîteva cetăți și orașe mai alese“ și „tîrgul Iași lîngă Bahlui“⁵. Ceva mai pe larg relatează despre tîrgul moldovenesc Erasm Otwinowski, scriitor polonez, care a trecut prin Moldova în 1557 însoțind pe Andrei Bzicki, castelan de Chelm, trimis în Turcia de Sigismund August, regele Poloniei. În lucrarea sa, cea mai veche descriere de călătorie polonă prin Moldova, arată că ambasadorul a așteptat multă vreme la poarta domnească a lui Alexandru Lăpușneanu și a fost ținut în picioare în tot cursul întrevederii. Tabăra soliei au instalat-o la marginea tîrgului, lîngă un drum pe care treceau multe care armenestești⁶. mărturie a unui înfloritor comerț și de tranzit.

Din acest fragment reiese și faptul că în acea vreme Curtea domnească de la Iași era organizată cu toată strălucirea necesară primirii soliilor și în general a oamenilor de seamă. Atitudinea lui Alexandru Lăpușneanu, manifestată prin această primire rece a ambasadorului polonez, o putem insera printre acele fapte care au constituit preludivul răcirii relațiilor cu Polonia în cea de-a doua domnie a sa. Printre consecințele acestei cotituri în politica sa externă, cotitură dictată și de interesele turcilor, a fost mutarea capitalei Moldovei de la Suceava la Iași.

¹ N. Iorga, *Relații comerciale ale țării noastre cu Lembergul*, partea I, București, 1900, p. 7—16; vezi și Al-Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 17.

² B. P. Hasdeu, *op. cit.*, anul I, nr. 23, București, 1865, vol. II, p. 389.

³ Antoniu Veranciu, *Despre expedițiunea lui Soliman, împăratul turcilor, în Moldavia și Transilvania asupra lui Petru și Ioana (1536—1538)*, în A. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru România*, t. III, București, 1864, p. 175.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. 2, București, 1928, p. 74.

⁵ A. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 138; „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal din Iași“, (1921), p. 151.

⁶ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 7.

De acum însemnările despre noua capitală a Moldovei devin mai complexe, cuprinzând atât viața economică și administrativă, cât și cea politică și culturală, avîndu-se în vedere în același timp ansamblul topografic al orașului.

Printre ultimii călători ai secolului al XVI-lea care au vizitat tînăra cetate de scaun a Moldovei, întîlnim în 1580 pe Giulio Mancinelli, misionar catolic în Moldova. El remarca aici un număr însemnat de oameni bogați care făceau comerț mai ales cu lucruri aduse din Orient, ca băcălii, aromate, stofe etc.¹, demonstrînd existența unei vieți comerciale cu întinse legături externe și a unei destul de mari puteri de cumpărare.

François de Pavie, baron de Fourquevaux, călătorind prin Europa și Asia, ajunge în 1585 la Iași, „mare oraș“, unde asistă la o judecată a lui Petre Șchiopul: „Într-o piață mare dinaintea castelului, găsim trei-patru sute de soldați îmbrăcați ungurește, înarmați cu tesace la coapsă și cu cîte un topor în mînă, așezați doi cîte doi pînă la un foisor sub care ducele ședea în scaun, înconjurat de toți principalii săi ofițeri, și asculta plîngerile tuturor ce veneau înaintea-i, care, la o sută de pași de dînsul, spuneau unul după altul plîngerile lor și el dădea fiecăruia hotărîrea care i se părea mai dreaptă...“. Este primul călător care descrie Curtea domnească „ce face să se vadă destul de frumos — spune el — mărimea și maiestatea pe care acest duce o ține“², fastul de care era înconjurat, dar, în același timp, și casele acoperite cu stuf unde locuisc o mulțime de familii nevoiașe. Este primul contrast social pe care îl întîlnim în lucrările călătorilor străini despre Iași. Mulți vor reproduce acest tablou, dar nici unul nu va descoperi multiplele cauze care l-au generat, atribuindu-le ori necurmatelor invazii străine, ori exploatării clasei dominante și nefăcînd legătură între aceste două mari rădăcini ale răului social din vremea aceea.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea mai există relativ la Iași notele călătorilor Henry Austell (1586), care-l menționează ca fiind „orașul principal“ al Moldovei³, și descrierea interesantă a lui Trifon Korobeinikov (1593), diplomat moscovit. În drumul său spre Constantinopol a străbătut și Moldova, trecînd prin Iași. Iată ce scria Korobeinikov: „În Iași nu se găsește cetate, deoarece țarul turcesc nu îngăduie a ridica cetate; trăiește în Iași gospodarul voloh, iar împrejurul curții sale se află un zid de piatră spre apărarea ei și în curte se află palatul de piatră. În Iași sînt peste zece biserici de piatră și lemn..., iar locuințe cam cît la Rostov și multe prăvălii, iar în prăvălii tot felul de mărfuri și tîrguiești bune; sub oraș curge un riuleț cam cît riul Moscova și un iaz mare“. Fiind primit la curte de către domnitorul Aron-vodă, Trifon Korobeinikov este impresionat de cinstea care i se făcu și primi scutire de vamă pentru mărfurile sale⁴.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea a avut loc unul dintre cele mai importante evenimente din istoria poporului nostru: prima unificare politică a teritoriului

¹ N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșean*, Iași, 1925, p. 38.

² N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, București, Imprimeria de stat, 1895, p. 38; *Idem*, *Ce a fost, ce este și ce ar putea fi Iașul*, Iași, 1935, Fundația cult. M. Kogălniceanu, p. 13; Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului Municipal din Iași*, IV (1924), p. 268—269.

³ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 395.

⁴ *Idem*, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșean*, p. 35—39.

românesc în condițiile luptei de eliberare de sub dominația otomană, eveniment la care populația Iașului participă și ca martoră a emanării istoricului document prin care Mihai Viteazul se intitulează „domn al Țării Românești și Ardealului și Moldovei“. Dar evenimentele ce urmară creară, o dată cu sfârșitul luptelor antiotomane (1606) și cu restaurarea dominației turcești, o lungă perioadă de frământări politice, care n-au rămas fără urmări asupra orașului-capitală, Iașul avînd de suferit din nou numeroase jefuiri și incendii.

Despre aceste fapte ne vorbește unul dintre martorii oculari ai acestor evenimente, Charles de Joppécourt (1620), militar francez și nobil din Lorena. Joppécourt a luat parte la aceste lupte alături de polonezi, susținînd pe fiii lui Ieremia Movilă. El este primul călător care remarcă frumusețile Iașului, considerîndu-l „cel mai frumos oraș al Principatului“. În desfășurarea evenimentelor amintite, călătorul revine sumar asupra Iașului, vorbind despre intrarea solemnă a lui Alexandru, care se proclamă domn și „trimite să cheme locuitorii orașului fugiți în munți“, despre sosirea lui Ștefan Tomșa la Iași, „unde, neaflîndu-se în bună siguranță, pleacă îndată..., dar, nemaiavînd speranță a se întoarce acolo, pune de-i deteră foc din mai multe părți, așa că din 22 000 de case care compuneau orașul n-au mai rămas 6 000 întregi“¹.

Și tot în acești ani, aflîndu-se la Iași, Tommaso Alberti (1602—1613), negustor italian, arăta existența a 8 000 de case de lemn (cifra indicînd o populație destul de numeroasă) și mai însemna că bisericile erau ruinate².

Călătorul german Iohann Wilden, sosind la Iași în același an, își povestește vizita în lucrarea *Neue Reysbeschreibung* (1613). El arată că palatul domnesc, ca urmare a atîtor nenorociri abătute asupra țării, era într-o stare foarte grea, că lumea stătea gata să fugă din cauza groazei că tătarii pot apare în fiecare moment³.

În secolul al XVII-lea informațiile despre Iași cresc considerabil și datorită faptului că țările române sînt angrenate tot mai mult pe arena politicii internaționale. Ca izvoare străine întîlnim mai ales jurnale ale soliilor, în special poloneze, care-și aveau drumul cel mai prielnic spre Constantinopol prin Moldova.

Dacă Samuel Twardowski, cel mai cunoscut poet al Poloniei din secolul al XVII-lea, însoțind mareașă solie a ducelui Cristofor de Zbaraz, trimis de Sigismund al III-lea la sultanul Mustafa (1622), nu a lăsat nici o descriere a Iașului în afară de menționarea fastului cu care au fost întîmpinați⁴ de Ștefan Tomșa (care domnea pe atunci pentru a doua oară), în schimb, din jurnalul soliei condusă de G. Krasinski (scris de un anonim), trimis la Constantinopol de Vladislav al IV-lea în 1636, extragem unul dintre cele mai complete tablouri ale Iașului din prima jumătate a secolului al XVII-lea: „Întinderea lui este așa de mare, încît se zice că are mai mult de șapte mii de case, ceea ce este de crezut după circumferința lui, care este destul de mare, și după desimea caselor. Cele mai multe sînt sărăcăcioase și acoperite cu stuf, afară de cîteva curți boierești. Cas-

¹ A. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, t. II, București 1863, p. 16, 34—35 și 57; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. 2, București, 1928, p. 278—279.

² Gh. G. Teodorescu, *Mărturii geografice despre țările noastre de la Herodot pînă la Wilkinson (430 î.e.n. — 1820)*, Buzău, 1842, p. 34.

³ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 267.

⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 15—17.

telul era mai înainte vreme sărăcăcios, dar domnul actual... l-a restaurat și l-a îndreptat și a făcut întărituri bune împrejur. Îndată lângă castel este o biserică frumoasă din piatră cioplită, Sf. Nicolaie. Mai sînt încă și alte biserici de zid frumoase... pe deosebite străzi...¹ Misionarul franciscan Remondi amintește și el multe biserici², iar secretarul soliei la Constantinopol din 1640 despre ceremonialul fastuos al plimbării domnitorului³.

Din toate cele relatate pînă acum am putea spune că arhitectura Iașului intruchipa o adevărată ierarhie : în centru case arătoase și solide, înconjurate de parcuri și ziduri aparținînd boierilor, demnitarilor și negustorilor, iar în rest locuințele, în general sărăcăcioase, aparținînd populației mai nevoiașe. Dar, după cum am mai arătat, cauza acestui contrast arhitectonic trebuie căutată nu numai în sărăcia locuitorilor ci, așa după cum remarcă și Robert Bargrave, și în frica de năvălirile neașteptate, care-i determină să-și lase „casele acoperite cu șindrilă, locuitorii neîndrăznind să construiască unele mai bune“⁴. R. Bargrave se afla la Iași cu doi ani mai tîrziu după incendierea orașului în 1652.

Înainte de a trece mai departe, să ne întoarcem un moment pentru a aminti în treacăt numele lui Vasile Gagara (1637)⁵ călător rus în vremea lui Vasile Lupu, ale cărui informații au numai un caracter religios, și al lui Marcus Bandinus, misionar și administrator în Moldova al bisericii catolice între anii 1644 și 1649⁶. Opera sa, cunoscută sub numele de *Codex Bandinus* și destinată de autor papii Inocențiu al X-lea, este de fapt un raport detaliat asupra catolicismului în Moldova. Cartea, scrisă în orașul Bacău pe la 1648, conține bogate informații cu caracter economic, social, etnografic și religios. Enumerînd principalele orașe din Moldova, el menționează printre acestea și Iașul, „Iassium vel Iassi“ cu legenda întemeierii lui. Se „zice că acest nume i-a venit de la un văcar cu același nume, care odinioară păzea boii pe locul unde apoi s-a înălțat curtea domnitorului“. În continuare găsim aspecte noi față de celelalte descrieri de pînă acum : „Această cetate este metropola întregii provincii situată la mijlocul Moldovei, unde se transportă mărfuri spre Turcia și Moscovia și pe unde trec lucrurile de vînzare turcești spre Polonia, Ungaria și Transilvania. Este așezată pe două coline foarte întinse, cu o vale la mijloc. Are 15 000 de case. 60 de biserici, 11 mănăstiri în cetate și în apropiere“. Autorul se ocupă și de populația Iașului, arătînd că locuitorii sînt de diferite neamuri, iar „28 000 sînt cei care plătesc bir, afară de boieri și de curtenii lor, afară de nobilime și de oșteni, care primesc leafa lor de la domn și care sînt 2 000“. Palatul domnesc „pe din afară nu are aspect prea splendid, pereții interiori însă strălucesc prin tapete, tapiserii de aur și argint. Scau-

¹ Jurnalul soliei e publicat greșit de Klement Kantecki, sub titlul *Din călătoriile lui Oswiecim*, Lemberg, 1875, pentru că istoricul W. Czermak, editorul operelor lui Oświęcim, a dovedit că acesta nu poate fi autorul descrierii soliei. Autorul fiind necunoscut, lucrarea a rămas sub titlul *Solia lui G. Krasinski descrisă de un anonim* (1636) și reprodușă cu aceste note de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 25—26.

² M. Costăchescu, *Iașii în 1636*, în „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal din Iași“, 1923, nr. 3, p. 178.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 47.

⁴ Babinger, *Fr. Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, București, 1936 p. 45—46.

⁵ G. h. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 38 și 42.

⁶ Al-Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 140.

nele acoperite cu materii de in împodobite cu cuie de argint și de aur“, iar „structura palatului nici toată din piatră, nici toată din lemn, că turcii nu permit să se zidească din piatră curată decât mănăstirile“. Încheind descrierea Iașului mai menționează școala de la Trei Ierarhi în incinta mănăstirii, dar exagerează când dă cifra de 20 de școli cu 200 de școlari¹. Această școală înființată după modelul lui Petru Movilă din Kiev în 1640 este socotită de Paul de Alep, în 1653, printre clădirile impozante². Deși nu ne-a lăsat o descriere mai plină de conținut a orașului, Paul de Alep se remarcă printre călătorii acestui secol ca singurul ce ne-a lăsat una dintre cele mai frumoase descrieri a bisericii Trei Ierarhi, zidită în vremea lui Vasile Lupu. Însemnările lui despre această capodoperă de artă arhitecturală și sculpturală le putem cita pentru completarea descrierii ansamblului de clădiri dispărute ulterior și care aparțineau de biserică: turnul pentru clopote și pentru orologiul orașului, chiliile preoților și zidul de piatră.

Iașul, după ce cunoscuse o perioadă de înflorire culturală în timpul domniei lui Vasile Lupu — deși „cu străzile acoperite de birne de lemn“, cum îl găsește Hildenbrand în 1656 însoțind pe ambasadorul suedez Welling în solie la curtea lui Gheorghe-vodă Ștefan — suferă o nouă decădere. Răscoala antiotomană din anii 1658—1661 a atras numeroase oștiri turcești și tătărești, iar Iașul este din nou prădat și incendiat. În timpul campaniei turco-tătărești în Moldova, ajunge în țara noastră unul dintre cei mai iluștri călători ai evului mediu, Evlia Mehmed Zillib, cunoscut îndeobște sub numele de Evlia Celebi. Așa cum au stabilit unii istorici, cartea lui, *Siyahetnamesi*, este un prețios izvor de informații de tot felul, dacă facem abstracție de obiceiul său de a exagera, mai ales când este vorba de cifre³. Enumeră „șapte sute de străzi, care sînt curate, largi, pardosite cu piatră sau acoperite cu scînduri goale. Casele cu acoperișuri de șindrilă sau de scînduri așezate unele peste altele sînt ale boierilor ori ale negustorilor...“. Iașul cunoaște în acea vreme o viață economică prosperă, căci Evlia Celebi vorbește de „case mari de negustorie, frumos înzestrate, în care se află mărfuri de tot felul“, iar în „cearșuriile și bazarele“ pe care le amintește se găsesc „lucrurile de valoare din toată țara“⁴.

Despre această prosperitate economică vorbește și Jean-Baptiste Tavernier în cartea sa *Le six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes* din 1681, unde e cuprinsă și călătoria sa prin Moldova în 1670. Ajungînd la Iași, „orașul principal al Moldovei“, află aici de toate trebuitorile⁵. Puțin mai târziu, Cornelio Magni, în cartea *Ce am putut culege mai curios și mai interesant în călătoria mea în Turcia* (Parma, 1678), reamintește, pe de o parte, „uliți mărginite de case sărăcicioase“, cu toată prosperitatea economică, iar pe de altă parte descrie și „stradellele de căpetenie“, adică străzile principale ale orașului Iași, acoperite cu „poduri

¹ *Codex Bandinus*. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente de V. A. Urechia. Extras din An. Acad. Rom., seria II, t. XI, Mem. Sect. Ist., București, Göbl, 1895, p. CIV—CVI.

² B. P. Hasdeu, *op. cit.*, anul I, 1865, p. 63 și urm.

³ Andrei Antalfy, Prefață la *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659* (trad. din textul turcesc), în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. II, București, 1933, p. 8 și 10.

⁴ *Ibidem*, p. 42, 49 și 50.

⁵ Jean-Baptiste Tavernier, *Les six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes*, Paris, 1681, p. 277.

de lemn, din trunchiuri de copaci întinse așa încît unul e pus în celălalt¹, pavaj ce va impresiona, prin originalitatea lui, pe toți călătorii și se va menține pînă în secolul al XIX-lea.

Înceiem secolul al XVII-lea, reținînd, deși ne semnificative pentru a oglindi dezvoltarea Iașului, numitele *Memoires du chevalier de Beaujeu...* (1679), unde întîlnim o nouă jefuire a Iașului de către polonezi², și o altă incendiere a lui, din care „s-a salvat doar curtea domnească“, notează Giovanni Battista de Burgo în 1686³. Interesant de amintit este și voiajul iezuitului francez și misionar Filip Avril. Căutînd o nouă cale spre China pe uscat, mai sigură decît cea pe mare și prin India, Filip Avril ajunge la 1689 în Iași. A rămas impresionat de primirea pe care i-a făcut-o Constantin Cantemir, domnitorul Moldovei, care „trecu toate marginele în onorurile ce ne făcu“, spune el și plecă mai departe, copleșit de frumusețile țării, pe care o consideră „una din cele mai frumoase și mai plăcute țări ale Europei“, putînd ajunge chiar „una din cele mai bogate provincii ale Europei dacă ar fi mai puțin expusă atacurilor din partea turcilor și tătarilor“⁴. Așa va conchide în 1701 și starețul Leontie, călătorînd din Rusia prin Moldova spre Ierusalim: „Să nu fie pustiită această țară, alta ca ea nu curînd ai găsi“, căci, zice el, „în Iași mai înainte erau clădiri frumoase, azi sînt palate pustii... străzile fuseseră pavate cu piatră. astăzi însă totul s-a năruit; numai urmă este că au fost pavate cu piatră“⁵.

Iașul pășește pragul secolului al XVIII-lea cu același veșmînt de oraș medieval, prea puțin schimbat față de secolul trecut. Așa îl vom găsi și în însemnările noilor călători care vor privi, ca și pînă acum, orașul din afară, fără a sesiza frămîntările vieții sale. Așa, spre exemplu, ieromonahul Ipolit Vișenski din Cernigov, trecînd prin Moldova în 1707—1708, se mira de lipsa unor ziduri de apărare în jurul orașului⁶, iar feldmareșalul Seremetiev descrie în jurnalul său întîlnirea sa și a lui Petru I cu Dimitrie Cantemir (1711) în capitala Moldovei și nu orașul ca atare, iar toți ceilalți călători sînt impresionați, ca întotdeauna, de cocioabele Iașului, dar pentru nici unul nu prezintă interes viața celor care le locuiesc. Fiind mai totdeauna în trecere, ceea ce nu le dădea putința de a aprofunda o stare de lucruri și a-i pătrunde înțelesul, se mulțumeau să noteze imagini fugare. Pentru ei, orașul apare cînd „mare și frumos și păzit în ordine“ (ieromonahul Silvestru, 1722)⁷, „situat într-o vastă cîmpie pe micul pîriu Bahlui...“, „avînd casele în cea mai mare parte construite din lemn“ (Jean Bell d'Antermony, 1737—1738)⁸.

¹ N. Iorga, *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia*. Extras din An. Acad. Rom. seria III, t. XXXIII, București, 1910, p. 231—235. „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal Iași“, 1930, nr. 8, p. 187—203.

² Ioan C. Filiti, *Cărți vechi străine privitoare la țările române*, București, 1935, p. 4.

³ P. P. Panaitescu, *Doi călători italieni în țările noastre*, București, 1936, p. 6.

⁴ B. P. Hasdeu, *op. cit.*, anul I, București, 1865, p. 16; A. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, III, București, 1864, p. 188—189.

⁵ G. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 71.

⁶ *Ibidem*, p. 78.

⁷ *Ibidem*, p. 102. Însemnările de călătorie au fost publicate sub titlul *Descrierea călătoriei la Constantinopol și Ierusalim a ieromonahului Silvestru și Nicodim din mănăstirea Sf. Nicolaie, supranumită Rilovska, în anul 1722*, publicată de N. Popov în *Operele Academiei din Chiev* (nota de la p. 101).

⁸ *Uricariul*, vol. XXIV, Iași, 1895, p. 226.

„sărăcăcioase“ (Hugas Ingigiam Mechitarist, 1750 ?)¹, când „urît“ și cu multe cârciumi (Mikes Coloman, 1739)².

Nu trebuie să uităm că în această „mulțime de case sărăcăcioase“ ale orașului trăiește totuși o mare mulțime de oameni, despre care nu vorbește nici un călător. Iașul în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este foarte populat. Iosif Podoski, trecînd prin oraș spre Constantinopol pentru „regularizarea afacerilor tătărăști“ ca sol al lui August al III-lea, regele Poloniei, în 1759 se miră de atîta lume ce i-a întîmpinat alaiul în drum spre palatul domnitorului. „S-a arătat o așa mulțime de oameni pe la toate ieșirile, ferestrele și acoperișurile — spune el —, încît se părea că se adunaseră din întreaga țară“³.

Raguzanul Ruggiero Giuseppe Bascovich constată la 1761 o extindere a cartierelor de locuințe, în care predomină „casele de lemn cu un singur etaj“⁴. Uneori frumusețile orașului inspiră străinilor comparații cu ținuturile lor natale. Dregătorul Ahmed-Resmi-efendi (1763) a fost găzduit în palatul de la Frumoasa „pe malul unui încîntător lac“, care-i amintește „splenditele peisaje ale Lacului Albastru sau Ghioc-su din Anatolia“. Vizitînd Galata și Cetățuia (biserici fortificate din apropierea orașului), spune că sînt „zidite pe dealuri și întărite, ca și palatul domnesc, cu un rînd de muri“⁵.

Ziarul călătoriei lordului Baltimore de-a lungul Moldovei de la Galați pînă la Hotin (4—13 iunie 1764) inserează contrastul dintre cea mai mare parte a locuințelor sărăcăcioase din jurul centrului și centrul unde se află „curți îngrădite cu piatră și turnuri“, dintre ulițele cele mari „cu poduri de lemn“ (pavaj) și celelalte lăsate fără nici o îngrijire⁶.

În secolul al XVIII-lea întîlnim aprecieri mai variate și mai numeroase asupra capitalei moldovenești. Baronului Tot (1767), unul dintre tovarășii lui Francisc Rákóczi, intrînd în Iași în urma unui foc mare, orașul îi apare în stare foarte grea. Trece și el pe aceleași „poduri“ de lemn ale ulițelor⁷, de care rămîne impresionat, și părăsește țara noastră cu impresia că este tot așa de frumoasă ca și Burgundia, dar e foarte nenorocită din cauza sistemului de a fi arendată la greci. Abatele Francesco Pizzagalli (1769), deși are o lucrare valoroasă asupra călătoriilor făcute (și care au cuprins și țara noastră), totuși e foarte laconic atunci cînd vorbește despre Iași, mărginindu-se să amintească doar „casele de lemn“⁸ nelăsîndu-se impresionat de atmosfera orașului, prăvăliile pline cu mărfuri, semn al unui comerț, înfloritor, de construcțiile noi ale Iașului care dădeau

¹ Izvor comunicat de H. Dj Siruni, prezentat de N. Iorga în An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., seria III, t. IX, București, 1928—1929, p. 312.

² N. Iorga, *Francisc Răcozi*, II, București, 1910, apendice p. 32.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 204.

⁴ Textul în trad. lui D. E. Mezetti, publ. de Gh. Ghibănescu în „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal Iași“, 1928, nr. 7, p. 219—239.

⁵ Ahmed Resmi-efendi, „cel mai supus dintre supușii înaltului divan împărătesc“, conducea la această dată o misiune la curtea lui Frederic cel Mare. Cu această ocazie trece și prin Moldova. Manuscrisul călătoriei se află în „Mitteilungen des Deutschen Excursion-Klubs in Konstantinopol, V. Heft, 1903; C. Karadja, *Ahmed Resmi-efendi și călătoria lui prin Moldova (1703)*, în „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal din Iași, IV (1924), p. 266—267; vezi și B. P. Hasdeu, *op. cit.*, anul I, nr. 23, București, 1865, p. 183.

⁶ *Ibidem*, p. 183—184.

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, București, 1921, p. 160—161.

⁸ P. P. Panaitescu, *Doi călători necunoscuți în țările române*, București, 1934, p. 7—8.

un aspect plăcut oraşului, chiar dacă se înălţau numai în centru. Trebuie să specificăm că ceea ce considerau aceşti călători „case de lemn“ era în realitate o falsă relatare, pentru că este vorba, în general, de acoperişul de şindrilă, destul de costisitor pe atunci, care totuşi indica la o casă bunăstarea proprietarului. Acoperişul de stuf, întîlnit mai ales în părţile mărginaşe ale oraşului unde locuia într-adevăr partea mai puţin înstărită a populaţiei, crea impresia unor case „sărăcăcioase“, dar nu trebuie să ne creăm imaginea denaturată a unor case numai de lemn sau „bordeie“.

Andreas Wolf (1780) soseşte în oraşul răsfirat „între dealuri frumoase“ şi aminteşte din nou „şcoala“¹ de la Trei Ierarhi, căreia, spune Jean Louis Carra, la fel ca la Bucureşti, i se dă numele de „gimnaziu“ şi unde se dau „lecţii de limba latină, greacă şi teologie“². Despre această şcoală vorbeşte şi W. Chrzanowski, agent permanent al Poloniei la Poartă, într-una din numitele *Scrisori cuprinzînd o nouă relaţie de călătorie prin provinciile Moldova...*, arătîndu-şi regretul pentru lipsa unor profesor străini care să înlocuiască profesorii eclesiastici. Existenţa unor profesori „învăţaţi“, spune el, „ar fi folositoare ţării“³. Este o sesizare importantă pentru că dezvoltarea economică a ţării crease condiţiile obiective pentru organizarea învăţămîntului laicizat şi pe o bază mai largă.

La sfîrşitul acestui secol apar numeroşi călători, în special cu ocazia războiului dintre ruşi şi turci, care se încheie cu pacea de la Iaşi (1792), şi anume: Francisc Potocki, trimis de Stanislav August la Constantinopol (1789) şi care vizitează acest „oraş mare“ la întoarcerea sa (1791)⁴, contele Alexandre Langeron, emigrant francez (1791), care vorbeşte de „marele lux al boierilor“⁵, şi Jean-Cristien Struve, autorul cărţii *Uoyage en Crimée, suivi de la relation de l'ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople en 1793*. Aflat în acest an la Iaşi, unde urmele războiului mai rămîneau încă, şi unde „pe lângă sărăcia generală ce domnea ...o altă privilegiu se desfăşura înaintea călătorului: străzile Iaşului, acele străzi de poveste, cu birne de lemn încrucişate..., erau semănate din loc în loc cu jalnicile victime de toate neamurile...“, lui Jean Cristien Struve oraşul, abia ieşit din grozăviile războiului, i se părea totuşi destul de vesel cu „uliţele sale neregulate şi fără urmă de aliniere. adevărate labirinturi, înşelînd pe călători prin uniformitatea cotiturilor nesfîrşite, cu case joase, tupilate în fundul ogrăzilor pline de fel de fel de clădiri de lemn ameninţînd tîrgul cu pîrjol, cu dughenele de pe marginea străzilor însemnate, care, luminate, alcătuiau o privilegiu destul de plăcută“⁶.

Andreas Wolf, care ne vizitează din nou ţara în anii 1795—1797, observînd dese inundaţii ale Bahluiului, uneori „pe o întindere de şapte pînă la opt mile

¹ Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Hermannstadt, 1805.

² N. A. Constantinescu, *Uoyageurs et écrivains français*, Bucureşti, Cartea românească, 1933, p. 31.

³ În corespondenţa oficială din Constantinopol din anii 1780—1787, se află şi o descriere a călătoriei în formă de scrisori către un prieten intitulată *Scrisori cuprinzînd o nouă relaţie de călătorie prin provinciile Moldova, Bulgaria şi vechea Tracie sau Rumelie precum şi o descriere geografică, topografică şi istorică a Stambulului...*, Varşovia, 1780 (vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 327).

⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 244.

⁵ Gh. G. Bevizconi, *op. cit.*, p. 154.

⁶ *Ibidem*, p. 131.

de amîndouă laturile ale albiei sale“, astfel că „în asemenea împrejurări poate fi socotit ca un mare lac pe care se poate umbla cîteva zile cu luntrele..., iar dacă vremea ține secetoasă timp mai îndelungat, Bahluiul se schimbă într-o mocirlă plină cu broaște“, propunea un sistem de asanare a mlaștinilor, „trăgînd o parte din apele Siretului de la Roman“ sau abaterea lor prin șanțuri, sau chiar secarea, punînd fascine de arbuști. „Primul mijloc s-ar putea întrebuița mai ușor scrie el, pentru că în țară sînt multe pîraie și rîuri în care s-ar putea abate izvoarele acestor băltoace și iazuri“¹.

Acest Iași, așa cum l-am cunoscut pînă acum, îl mai revedem sub acest aspect doar în primul sfert al secolului al XIX-lea, în decursul căruia au loc o serie de transformări economice, sociale și culturale, transformări din care Iașul va ieși ca un oraș modern, oglindind spiritul înnoitor al acestui secol, fără însă a se putea înlătura cu totul rămășițele feudale.

Despre aspectul sub care se înfățișa „societatea“ ieșeană în această perioadă ne povestesc memoriile contelui Ludovic Victor Rochechovart, care a însoțit pe ducele Armand-Emmanuel de Richelieu în „țara încîntătoare“ a Moldovei. Societatea ieșeană, „la fel ca la București“, înfățișa un aspect ciudat: „Bărbații cu veșminte lungi, purtînd bărbi mari, acoperiți cu căciuli numite calpane, amintind toga magistraților noștri..., păstrează un exterior cu totul oriental“, iar alături „doamnele urmau cele mai recente mode de la Paris și de la Viena“². Imaginea este completată de Dimitrie Bantîș-Kamenski (1808), ale cărui scrisori au fost tipărite doi ani mai tîrziu sub titlul *Călătorie în Moldova, Valahia și Serbia*: „Iașul este un oraș bun — spune el —; impozantul palat de piatră, construit pe timpul gospodarului Alexandru Moruzi în 1806..., se numără printre clădirile cele mai frumoase... În Iași sînt destule clădiri de piatră... Străzile sînt mici și înguste și pavate cu birne de lemn... Un boier moldovean de prim rang nu face nici un pas de acasă pe jos fără trăsură. Se plimbă în trăsuri și mai ales călări seara... În spatele trăsurii sînt așezați doi slujitori, dintre care unul ține luleaua cu ciubuc“³.

Ne aflăm la începutul unui secol de mari prefaceri sociale pe plan european care n-au rămas fără ecou în țara noastră, unde încolțiseră germenii orînduirii capitaliste.

De aceea începutul secolului al XIX-lea constituie și pentru Moldova începutul unei tinere mișcări culturale, care va influența frămîntările social-politice ce vor urma. Kutuzov, trecînd prin Iași spre București cu ocazia războiului din 1806 dintre ruși și turci, impresionat de atmosfera înnoitoare ce l-a întîmpinat la Iași, exclamă într-o scrisoare ulterioară: „Orice popor iubește schimbările prin care speră să cîștige ceva, dar aici lumea într-adevăr delirează“⁴.

La Wilkinson, fostul consul englez în Principate (1814—1818), întîlnim pentru prima dată noul aspect al orașului conturat într-un stil modern, deși este „un oraș mic, e mai bine așezat și construit decît Bucureștiul, conținînd mai

¹ M. Costăchescu, *Contribuții pentru o cunoaștere statistică-istorică a Principatului Moldovei*, în „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal Iași“, 1925, nr. 5, p. 286—291.

² Memoriile sînt publicate sub titlul *Souvenirs sur la révolution, l'empire et la restauration*, trad. de S. Zotta, în „Ioan Neculce...“, 1912, nr. V, p. 192; G. h. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 162.

³ G. h. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 71—172.

⁴ *Ibidem*, p. 178.

multe case elegant construite în stil modern¹. Începe să se construiască „în stil european“, și din cele „6 000 de case pe care le are Iașul — notează Karakzy, scriitor maghiar — un număr destul de mare sînt construite din piatră“².

Iașul renaște, dar această renaștere, concentrată în centrul orașului, rămîne un privilegiu al clasei conducătoare. Pentru restul populației, orașul rămîne așa cum l-am cunoscut pînă acum și cum îl vedem și din însemnările lui William Mac-Michel (1817—1818): „Un amestec de colibe joase, sărăcăcioase, acoperite cu șindrilă, și de case încăpătoare, zidite din cărămidă și înălbite cu var“³. Majoritatea ulițelor rămîn tot noroioase, numai ulițele principale sînt așternute cu „poduri“, din care pricină „aerul este stricat de aburul care se ridică din apele cele mai necurate și stătătoare care se adună sub podurile ulițelor“, spune Tomas Toriton (1812)⁴. Totuși pavajul acesta se păstrează pentru a înlesni plimbarea boierilor „în trăsurile făcute la Viena... cu vizitii în uniformă de husari... În coadă sînt suiți lachei după moda orientală, cu turbane pe cap, pistoale și iatagane la brîu și purtînd de obicei în mîna lungile ciubuce...“, continuă William Mac-Michel⁵.

În ansamblu, Iașul „putea fi comparat cu cele mai de seamă capitale de gubernii din Rusia“, conchide Ignatie Iakovlenko, funcționar al consulatului rusesc din Muntenia, care și-a alcătuit cartea sub forma unor scrisori purtînd titlul *Moldova și Muntenia de la 1820—1829*⁶.

Pacea de la Adrianopol (1829), care a încheiat războiul ruso-turc, constituie punctul de început al marilor transformări economice, sociale, politice și culturale din Principatele Române.

Ca urmare a stipulațiilor acestei păci, Principatele Române cunosc o serioasă prosperitate economică, care s-a concretizat și în noile trăsături ale orașului.

Vechea capitală a Moldovei, așa cum am cunoscut-o din însemnările călătorilor străini de pînă acum, dintre care mulți au vizitat-o în vreme de războaie, invazii și incendii, cînd orașul avea de suferit, a păstrat totuși, în linii generale, cu schimbări prea puțin esențiale de la un secol la altul, înfățișarea de oraș medieval. Acum ea suferă serioase transformări, deși va păstra multă vreme „alternanța surprinzătoare de privesți orientale și occidentale“, cum remarcă acest contrast Gustav Adolf Ramsay, finlandez participant la războiul din 1828—1829. El sublinia cu ironie și „contrastul straniu“ dintre portul oriental al bărbaților și toaletele pariziene ale femeilor bogate sau cel privind costumul vizitiului „occidental, cu canaf de aur și argint, dar cu țări largi moldovenești“⁷. La fel,

¹ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 423.

² *Idem*, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșean*, p. 96.

³ Vezi N. Iorga, în „Arhiva științifică și literară“, Iași, VII, p. 1—2; N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 420.

⁴ Vezi M. Costăchescu, *Starea de acum din oblăduirea geografică, orășenească și politică a Principatelor Ualachiei și a Moldovei de Tomas Toriton*, Paris, 1812, trad. în românește la Buda, 1826, în „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal Iași“, IV (1924), p. 270.

⁵ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 421.

⁶ G. H. Bezviconi, *op. cit.*, p. 206. Cele 55 de scrisori sînt traduse și publicate de L. Cozma, în „Neamul românesc literar“, 1910.

⁷ R. V. Bossy, *Mărturia finlandeză despre România*, București, 1937, p. 22.

Mihailovski Danielevski, călător rus ajuns la Iași în același an, povestește despre plimbarea boierilor în trăsură „purtînd haine încinse cu bogate șaluri și cu enorme căciuli de oaie“, iar alături, în „contrast desăvîrșit, se fuduleau nevestele lor, purtînd toalete frumoase comandate la Viena“¹.

Libertatea comerțului, consfințită prin pacea de la Adrianopol, va aduce „produsele tuturor țărilor străine“ și la Iași, oraș „frumos“; despre aceste produse vorbește și Berndt Johann Rosenström în 1831, în cartea sa *Aspecte din războiul din 1828*². Și bineînțeles că dezvoltarea economică a oricărei țări se reflectă și în abundența mărfurilor care se găseau în orașe. Cafea, lămii etc. se găseau la Iași „în depozite considerabil de mari“, nota Jules de Hegemeister³. S-a introdus iluminatul cu ulei și s-au făcut lucrări de canalizare, nota Pavel Kiselev într-o cronică din 1832.

Dar înfățișarea modernă a orașului nu era rezultatul unei campanii de sistematizare. După cum scria și Stanislaus Bellanger în 1836, în *Uoyage en Moldo-Ualachie*, focul din 1827, „distrugîndu-l de la un capăt la altul, făcu... ca noile construcții care se iviră să se încadreze într-o ordine, pentru ca Iașul să iasă din rîndul orașelor orientale“⁴.

În cartea sa *Observații fugare ale unui călător fugar*, Carl Otto von Arnin a introdus și impresiile culese din Moldova. În aceste însemnări se pare că putem găsi o explicație a faptului că Iașii dădeau străinilor impresia de sat cînd intrau în el:

„În capitala Moldovei... agricultura reprezintă cîștigul principal ce se manifestă prin curți gospodărești, chiar în centrul reședinței“ pentru că „deocamdată nu se gîndește nimeni, așa-zicînd, în Moldova la un alt cîștig, ceea ce rezultă din toate și se arată destul de lămurit prin capitală. Despre fabrici nu se vorbește“. Cu toate acestea, Arnin are ocazie să ne vorbească despre viața culturală a Iașului, manifestată printr-o bogată literatură, deși „toate tipăriturile excelează prin literele cele mai întortocheate și străine“. Amintește vechea „Academie Mihăileană“, despre care spune că „sub numele de Academia Mihăileană s-a înființat un institut literar“, iar alături de el își desfășoară activitatea „un alt institut savant... Muzeul de științe naturale, înființat la 1834 de dr. Tzihaș... Cu toate că existența lui datează numai de doi ani — spune Arnin —, muzeul dispune de o colecție importantă de curiozități naturaliste și de o bibliotecă însemnată și numără, în afară de fondatorii săi, drept membri onorifici pe toate personalitățile din Iași care trec drept erudite, iar membri corespondenți se găsesc prin toate capitalele și universitățile din Europa“⁵. Lucrările acestui muzeu de pe lîngă Societatea de medici și naturaliști „au luat o parte destul de însemnată la dezvoltarea inteligenței publice“, afirmă Demidov în 1837⁶. Meritul acestor două

¹ Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 265.

² R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 65.

³ Jules Hegemeister, *Mémoire sur le commerce des ports de la nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Ualachie*, Odesa, 1835, p. 170.

⁴ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 424.

⁵ E. Păunel, *Trecerea prin Moldova și Bucovina a diplomatului prusian C. O. L. von Arnin acum o sută de ani*. Cernăuți, 1939, p. 403.

⁶ Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 90 și 94.

institute superioare de cultură este imens pentru acea vreme, avînd în vedere faptul că s-au născut în anii ce au urmat unei perioade grele. Dar, cu toate calamitățile abătute asupra Iașului, spune Demidov, focul din 1827 și ciuma din 1828—1829 și apoi holera care decimă Iașii „se răspîndi și în pămîntul Moldovei renașterea politică și socială“, Iașii dîndu-și „contingentul lor la marea adunare științifică a Europei“¹.

Demidov menționează pavajul de piatră, „care în cîteva cartiere a înlocuit podeaua nepotrivită și scumpă care acoperea drumurile publice“. La fel ca Arnin, el constată aspectul rural al orașului, unde între „frumoase locuințe nu rareori vezi locuri goale pe care pasc animale deomestice“², pălînd imaginea modernă a noilor clădiri.

În acest oraș, considerat de Raul Parrin în 1839 mult mai frumos ca Bucureștiul³, și socotit de Ioachim Vuici, literat sîrb, la „8 000 de case, în care trăiesc peste 50 000 locuitori“ (cam exagerată proporția), aflăm și o tipografie cu litere bisericești (chirilice), unde se tipăresc și cărțile pentru slujbă și foarte rar cărți profane“.

Prevederile de ordin economic ale tratatului de pace de la Adrianopol au dat posibilitate și capitalei Moldovei să devină „un mare centru de comerț, deoarece — spune Vuici — aici sosesc din toate părțile tot felul de mărfuri“⁴. Deși nu existau fabrici, cum remarca Arnin, totuși „străzile sînt pline de meseriași“, spun doi misionari scoțieni, Andrew A. Bonar și Robert Mc. Chevne, veniți la Iași în aceeași perioadă cu Vuici. Cartea lor, apărută în 1834, mai conține referiri neînsemnate asupra Moldovei“⁵.

O altă informație asupra Iașului mai găsim la Adrien Balbi (1840), în lucrarea *Abrégé de géographie* (Bruxelles, 1840), care nu aduce însă nici o noutate.

Printre lucrările importante din preajma anului revoluționar 1848 putem considera și opera lui J. A. Vaillant *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples, de la langue d'Or ardialiens, vallaques et moldaves. résumés sous la nom de romans*, apărută la Paris în 1844. În lucrare Iașul figurează cu 53 241 locuitori; se confirmă iluminatul orașului „în centru, cartierul comerțului, și pe principalele străzi ale orașului“ sînt „550 réverbères à l'huile“, nu cu mult mai puțin ca în București, care are „722 lanternes“, dar totuși prea puțin pentru cele două capitale divizate, „una în patru, alta în cinci cartiere“, și devenite la mijlocul secolului al XIX-lea „două mari depozite ale comerțului“⁶.

În 1848 Iașul este primul oraș din țările române care participă la revoluția ce zguduia, de la un capăt la altul al Europei, temeliiile descompusei orînduirii feudale. Chemat la această mișcare pentru progres să deschidă el însuși seria evenimentelor revoluționare din țara noastră, a îmbrăcat haine de sărbătoare, astfel că cei care l-au cunoscut în aceste zile au putut spune pe drept cuvînt că „prive-

¹ Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 89.

² *Ibidem*.

³ N. A. Constantinescu, *Voyageurs et écrivains français. Pages choisies concernant la terre et le peuple roumain*, ed. 4, București, Cartea românească, 1935, p. 46.

⁴ Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 22—23.

⁵ Al. Lepădatu, *Doi misionari scoțieni în țările române acum o sută de ani*, București, 1934, p. 13—14.

⁶ J. A. Vaillant, *La Roumanie...*, vol. III., Paris, 1844, p. 61 și 96—101

liștea capitalei moldovenești se resimte în întregime de importanta sa situație politică¹.

Deși mișcarea revoluționară din Moldova a fost înfrântă, mișcarea pentru progres nu a putut fi stăvilită și, în mersul firesc al evenimentelor istorice din țară Iașul se va constitui în curînd într-unul din cele mai importante centre uniioniste pentru făurirea unui stat unit și independent.

În 1850, după cum afirmau doi călători francezi, Joubert și Mornand, Iașul e mai bine construit, iluminat și întreținut ca Bucureștiul², iar în 1851 Wilhelm de Kotzebue, fost consul german la București și la Iași, literat și autor dramatic, scria: „Iașul seamănă măreț din depărtare și este foarte frumos așezat. Orașul se reazămă pe o movilă mică, rezemîndu-se și pe cîteva înălțimi vecine, ceea ce produce imaginea unui amfiteatru. Pe partea opusă se întinde pînă la șesul Bah-luiului. Dincolo se înalță dealuri, la poalele cărora se îndesesc viile una lingă alta, ici pe colo copaci umbroși și vesele case de locuit... Iașul nu are un caracter unitar pe toate părțile orașului; fiecare mahala își are caracterul propriu. Din curțile boierești care se ascundeau în dosul unor ziduri mari pentru a se feri de contactul cu bordeiele de prin prejur pe vremea cînd bîntuia ciuma prin țară n-au mai rămas decît cîte una pe ici, pe colo...”³.

În lupta poporului nostru pentru făurirea unui stat național, unitar și independent, obiectivul principal îl reprezenta atunci desăvîrșirea unității celor două Principate pe plan politic și administrativ și care, după lungi dezbateri cu înalta Poartă, cu toate puterile garante și în ciuda forțelor conservatoare din țară, are loc în 1862, prin formarea unui singur guvern, a unei singure adunări și prin stabilirea unei singure capitale, la București.

Deși înzestrat cu o universitate și cu alte instituții de cultură în jurul cărora s-a încheat o bogată activitate culturală, bătrîna capitală a Moldovei, care timp de aproape trei sute de ani a înfruntat cu semetie războaie și invazii pentru apărarea țării, începe să piardă din strălucirea pe care i-o dădeau existența palatului domnesc și frămîntările vieții politice.

Călătorii străini se vor îndrepta de acum spre noua capitală a Principatelor Unite. București, și prea puțini vor mai călca meleagurile pline de poezie și legende ale bătrînei cetăți de scaun.

Acest lucru nu scapă străinilor. „Lipsa unei conduceri centrale la Iași ruinează orașul. Pentru fiecare lucru, oricît de mărunț, trebuie să ceri aprobarea la București...”, scria în 1866 Vasile Kelsiev. Tot acesta asista, în continuare, la primirea festivă a lui Carol în fosta capitală a Moldovei, primire ce „a făcut-o administrația..., iar nu poporul”, căci acesta privește indignat cum „în urma principelui Carol pășește o ceată de oameni avizi, care, cu toate strigătele și protestele intelectualilor de aici, ocupă funcție după funcție”⁴.

În timpul războiului pentru independență din anii 1877—1878 avem numeroase descrieri asupra Iașului, dintre care multe aparțin unor participanți la acest război. Amintim pe cîteva: finlandezul Lemminkäinen își nota în jurnal plimbarea prin „grădinele frumoase și străzile asfaltate ale orașului”⁵; Axel

¹ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 426.

² *Ibidem*, p. 427.

³ *Ibidem*.

⁴ Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 413—414.

⁵ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 147.

Lindfors scria în *Jurnalul unui tiralior*: „Iașul este foarte curat, cu străzi asfaltate, netede ca o masă”¹; Victor Tuderus, în *Ce am văzut și prin câte am trecut în timpul războiului ruso-turc din 1877—1878*, aprecia Iașul ca „un oraș mare, absolut modern, care prin eleganță rivaliza cu cele mai frumoase orașe din Europa”². Dar această eleganță contrastează ca întotdeauna cu străzile mărginașe, și acest lucru oglindește procesul de diferențiere socială accentuat ca urmare a dezvoltării capitalismului. Le Cler, în lucrarea „Moldo-Valachie ce que'elle a été, qu'elle est, ce qu'elle pourrait être” (Paris, 1866), scrisă în urma vizitei prin țara noastră la 1860, spunea „Înalta societate se ruinează în mobile și toalete scumpe, în trăsuri de lux și în cadouri. Jocul de cărți a ajuns o nebunie furioasă”. Acum „apele spală stradelele pavate cu piatră cubică”, dar adaugă: „bineînțeles nu vorbim de mahalale”³. De aceea nu-i de mirare că Palander, în „Amintiri despre ultimul război dintre Rusia și Turcia”, scrie că, intrând în oraș, este întâmpinat de „un amestec de uliți mici și întortocheate și de case joase de lemn...”, dar cu cât ne apropiem de centrul orașului — adaugă el — cu atât se schimbă fizionomia Iașilor. Deodată ne aflăm pe o stradă frumoasă și asfaltată”⁴.

Pe lângă realizările culturale și arhitecturale, Iașul adăpostește în primele decenii ale secolului al XX-lea multă sărăcie, care se va accentua în anii primului război mondial.

Așezat la răscrucea unor mari drumuri comerciale care i-au favorizat dezvoltarea sub toate raporturile, Iașul a stat permanent în calea năvălirilor tătărăști și turcești, care nu o dată în conflictele cu Polonia și Moldova l-au pustiit.

În ciuda acestor vitregii, Iașul s-a dezvoltat treptat dincolo de laturile triumphiului ce închideau pentru început doar curtea domnească, mănăstirea Golia și biserica Trei Ierarhi, risipindu-se pe cele șapte dealuri, întocmai ca străvechea Romă.

Luptând în afară cu turcii, tătarii, polonezii, iar înăuntru cu nepăsarea unei administrații corupte, lacome și indiferente, Iașul renăștea de fiecare dată tot mai nou și mai frumos dintre ruine.

Deși pînă la începutul secolului al XVIII-lea Iașul a suferit prea puține schimbări de la un secol la altul, el s-a dovedit totuși destul de puternic pentru a-și oferi leagănul tinereii mișcări de renaștere politică și culturală ce luase avînt în țările române în cursul secolului al XIX-lea.

Călătorii de astăzi care ne vizitează patria sosesc în Iași pe același drum dintotdeauna străjuit de vechile monumente Galata și Cetățuia, dar nu-i mai întâmpină mahalale noroioase și pline de cocioabe și nu mai pășesc pe aceleași uliți acoperite cu bîrne de lemn.

Pe ambele maluri ale Bahluiului unde odinioară se întindeau mlaștinele nesănătoase, astăzi străjuiesc blocuri uriașe, se înalță cartiere noi, fabrici și uzine, ca o mărturie a vieții noi ce se desfășoară într-un ritm și o intensitate nelimitate.

¹ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 145.

² *Ibidem*, p. 124.

³ N. Iorga, *Un martor străin al păcatelor noastre. Călătorul francez G. le Cler din 1860*. Vălenii de Munte 1908, p. 13.

⁴ *Idem*, Acte și fragmente I., p. 113.